

Karlo Rukavina

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Moderna i suvremena povijest
(19. i 20. stoljeće)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Percepcija Prvog svjetskog rata i ratna svagdašnjica na primjeru dnevnika Vladimira Vasiljevića

Sažetak

U ovom se radu analizira dnevnik austrougarskog časnika Vladimira Vasiljevića. Prvenstveni je cilj istražiti njegovu percepciju Prvoga svjetskog rata te utjecaj toga rata na pojedinca. Osim toga, u radu je istražena i Vasiljevićeva percepcija neprijatelja i sudrugova, kao i ideja jugoslavenstva koju možemo iščitati iz njegovog dnevnika. *Pogledom odozdo*, to jest analizom dnevnika, iznosimo detalje života vojnika u rovovima i njihovu *ratnu svagdašnjicu*, od atmosfere stalnoga straha i artiljerijske vatre do vremenskih uvjeta koje su morali trpjeti. Posebna pažnja pridodaje se i analizi odnosa unutar austrougarske vojske te percepciji neprijatelja.

Ključne riječi

Prvi svjetski rat, dnevnik, rovovski rat, austrougarska vojska

1. Uvod¹

Prvi svjetski rat ili Veliki rat utjecao je na milijune ljudi koji su u njemu direktno ili indirektno sudjelovali, a njegove će posljedice u Europi ostati vidljive tijekom cijelog 20. stoljeća. Rat je uzrokovao pad carstava, promjene granica i migracije te utjecao na cjelokupno društvo i postavio temelje za novu, puno veću katastrofu i sukob ideologija koje nastaju neposredno nakon rata. Kao takav, Prvi svjetski rat zanimljiv je povjesničarima, a mnogi su se njime bavili kako bi proučili njegove uzroke, povode i posljedice, kao i njegov tijek. Među-

¹ Rad je nastao u sklopu seminara iz predmeta *Hrvatska i Europa u 19. stoljeću – komparativističke teme* pod vodstvom prof. dr. Damira Agičića ak. god. 2019-2020.

tim, često se pritom zaboravlja na ljude koji su u njemu sudjelovali direktno, to jest vojnike i (do)časnike koji su boravili u rovovima i borili se, kako s neprijateljem, tako i s neljudskim uvjetima koji su u njima vladali. Rat je na tim ljudima ostavio trag koji će nositi do svoje smrti, a ta će katastrofa na različite načine ostati zabilježena putem dnevnika, memoara i pisama s bojišnice.

Hrvatske zemlje rat su dočekale unutar Austro-Ugarske Monarhije, a iako je rat zaobišao teritorij Hrvatske, ona je platila težak danak u ljudstvu. Naravno, tu nije riječ samo o Hrvatima nego i ostalim južnoslavenskim narodima koji su se borili unutar austrougarske vojske. Mnogi od njih bili su zarobljeni tijekom borbe na Istočnom bojištu te uhvaćeni u turbulencijama koje je uzrokovala revolucija u Rusiji. Od velikog broja zarobljenih austrougarskih vojnika na Istočnom bojištu neki od njih, među kojima je bio i Vladimir Vasiljević, pridružili su se Srpskom dobrovoljačkom odredu u Odesi, koji je 1918. prestao postojati.

Upravo će dnevnički zapisi Vladimira Vasiljevića, podčasnika austrougarske vojske srpskog podrijetla, biti predmet analize u ovom radu. Najprije ćemo predstaviti pristup samoj analizi, to jest metodologiju *pogleda odozdo* na sam Prvi svjetski rat. Nakon toga ćemo odgovoriti na dva istraživačka pitanja. Prvo, kako je jedan austrougarski vojnik percipirao sam rat, to jest kako je izgledao rovovski način ratovanja iz njegove perspektive i s kojim se strahotama tog rata Vasiljević susreo tijekom svog boravka na fronti. Drugo, kako je Vasiljević percipirao neprijatelja i što je utjecalo na njegovu percepciju. Pri tome bi odmah trebalo napomenuti da je njegovo srpsko podrijetlo svakako odigralo važnu ulogu u tome, a uz to odgovorit ćemo i na pitanje je li ideja jugoslagenstva također uvjetovala njegov pogled na neprijatelja protiv kojeg se borio, a isto tako je li utjecala na njegovu percepciju Austro-Ugarske Monarhije unutar čije se vojske borio na početku rata.

2. Pogled odozdo – pristup problematici

Dosad se uvriježilo mišljenje kako je rat nešto izvanredno i nepoželjno, nešto čemu se pribjegava tek kada su sve druge, najčešće političke, mogućnosti iscrpljene. Na to mišljenje utjecala je i pojava totalnog rata i razornih tehnologija. Međutim, pregledom ljudske prošlosti lako je uočiti kako su upravo mirnodopska stanja prije iznimka nego li pravilo.² Stoga je važno analizirati ratove kako iz političke perspektive, tako i s pozicije *pogleda odozdo*. Takav pristup polazi od pretpostavke da bi pozornost trebalo posvetiti iskazima samih sudionika rata, uvažavajući pritom njihovu razinu pismenosti, sklonost izmišljanju i preuveličavanju i sve druge opasnosti u koje povjesničar može upasti proučavajući egoizvore.³ U egoizvore možemo svrstati različite spise u kojima njihovi tvorci opisuju društvene aktivnosti, događaje i sjećanja na trenutke u svom životu. Osnovna karakteristika egoizvora je subjektivnost, a oni nastaju kako bi se sjećanja rekonstruirala pomoću vlastitog iskustva.⁴

² Filip Hameršak, *Tamna strana Marsa* (Zagreb: Ljevak, 2013), 131.

³ Ibid., 137.

⁴ Stipica Grgić, „Autobiografije i memoari u hrvatskoj povijesnoj znanosti,“ *Historijski zbornik* 69/1 (2016): 190.

Tradicionalno proučavanje ratova i bitaka, to jest proučavanje iz *generalske perspektive*, nužno podrazumijeva pojednostavljeno shvaćanje ratnih okolnosti. Takva su historiografska djela prožeta formulacijama poput „došlo je do zbrke“, „nisu uspjeli napredovati“ i „gubitci su bili teški“, što ponekad ne odgovara stvarnim odnosima na bojištu.⁵ Radi toga valja pažnju posvetiti iskazima sudionika rata, a također treba zamijetiti naoko nevažne pojedinosti u međuljudskim odnosima vojnika te uvjetovanost pojedinih odluka vojnika konfiguracijom terena ili njegovom osobnom prošlošću. Tradicionalni pristup površno iznosi i ljudsko ponašanje te često raspodjeljuje uloge vojnika poput „junaci-kukavice“, „vođe-vođeni“ i „naši-njihovi“.⁶ Novi pogled unutar vojne povijesti upućuje na pristup u kojem se bojište ne doživljava samo kao poprište za iskazivanje hrabrosti ili, s druge strane, kukavičluka, nego kao prostor u kojem se umrežavaju tehnološka, strateška i taktička dostignuća te osobni, društveni i kulturni odnosi kroz sukob najosnovnijih ljudskih emocija.⁷

Proučavanje vojničkih osjećaja i ponašanja, od vježbi, ratnih priprema i obrazovanja do sudjelovanja u bitkama i ponovnog uklapanja u civilni život, temelj je analize vojnog *pogleda odozdo*.⁸ Mnogi povjesničari odbijaju istraživati takve teme, neki radi moralne odbojnosti prema katastrofalnim ratnim zbivanjima, a neki jer smatraju da nedostatak vlastitog iskustva stvara nepremostivu zapreku prilikom analiziranja takvih uvjeta što ne umanjuje važnost takve analize i takvog pristupa povijesti.⁹ Uz to, treba istaknuti kako postoji problem kod analiziranja vojničkih osjećaja, a to je nemogućnost opisivanja vlastitih čuvstva riječima, to jest vojnici često ne mogu naći prikladne riječi kojima bi opisali vlastite osjećaje. Također, neki istraživači pokušavaju proučavati rat i bitke kao egzaktnu znanost, to jest analiziraju tehnologiju i s njom povezane kvantitativne pokazatelje poput vjerojatnosti pogotka na određenoj udaljenosti ili broja metaka koji je moguće ispaliti kontinuiranom paljbom iz puške u određenom vremenskom razmaku (*rate of fire*).¹⁰

U stranoj je historiografiji tijekom prethodnih desetljeća došlo do stvaranja termina *ratne svagdašnjice* (*actualities of war*) u koju bi spadalo cjelokupno iskustvo samog rata – učinak umora, gladi, straha, nedostatka sna i vremenskih prilika.¹¹ Na tako shvaćenu ratnu svagdašnjicu može se nadovezati cijeli niz dodatnih analitičkih kategorija poput prethodnih predodžbi i motivacije pojedinih vojnika, njihova odnosa prema napuštanju obitelji, stjecanju borbenog iskustva, strahu od smrti i ranjavanja te nasilju općenito.¹² Radi toga

⁵ Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 137.

⁶ Ibid., 138.

⁷ John Keegan, *The Illustrated Face of Battle* (New York: Viking Penguin Inc., 1989), 41.

⁸ Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 151.

⁹ Ibid., 152.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Richard Holmes, *Acts of War. The Behavior of Men in Battle* (New York: The Free Press, 1986), 7.

¹² Ibid., 9.

istraživanja pisama, dnevnika i ostalih egoizvora manje važnih osoba i sudionika borbi, donose ono što je zanimljivo mnogim čitateljima, a to je život i rad na bojištu kao i dojmovi jednostavnog vojnika ili nižeg časnika, što je bitno drugačije od često već analiziranih izvora te za običnog čitatelja počesto zamornih strategijskih opisa pojedinih ratnih operacija.¹³

Socijalna i kulturna povijest odozdo usko je povezana s analizom *vojnog pogleda odozdo* zato što se ne smije zanemariti činjenica da vojnici i niži časnici, dakle autori egoizvora koje proučavamo, imaju određen društveni položaj u mirnodopskom razdoblju koji je drugačiji od položaja generala i uglednih političara, koji bi također trebalo proučiti i analizirati.¹⁴ Također valja uzeti u obzir da je rat uvelike utjecao na vojniov svjetonazor i percepciju životnih situacija, kao i na njihovo cjelokupno ponašanje. *Socijalna i kulturna povijest odozdo* može biti istovjetna s proučavanjem *vojnog pogleda odozdo*, to jest mogu imati jednak predmet istraživanja. Primjerice, nepismeni seljak i visoko stratificirani plemić, koji je vođen vlastitom časti, mogu biti nasilno unovačeni pa tako biti „dolje“ na bojištu što ne znači biti „nisko“ na društvenoj ljestvici ili obratno.¹⁵

3. Vladimir Vasiljević

O životu Vladimira Vasiljevića prije Prvoga svjetskog rata ne znamo puno na temelju izvora koji su nam dostupni, to jest njegovih dnevničkih zapisa i dokumenata koji su uz njih prisutni, a koji se danas nalaze u Hrvatskom državnom arhivu. Međutim, dosta toga možemo pretpostaviti i zaključiti ako uzmemo u obzir njegovu pripadnost određenoj društvenoj kategoriji o kojoj imamo dovoljno podataka. Vasiljević je podrijetlom iz sela Vojnića blizu Karlovca, a rođen je 1881. godine. Završio je Rakovačku gimnaziju u Karlovcu gdje je maturirao 1899. godine.¹⁶ O njegovoj obitelji i podrijetlu ne znamo mnogo, u dnevniku piše samo da ima prijatelje i poznanike u Zagrebu i Bjelovaru te se s njima susreo tijekom svog putovanja prema fronti. Međutim, znamo da je živio u Zagrebu prije izbijanja rata. Bio je vojni časnik i poručnik u austrougarskoj vojsci unutar koje je i dočekaio mobilizaciju 26. lipnja 1914. godine.¹⁷

Uoči Prvoga svjetskog rata sastav austrougarske vojske odgovarao je udjelu nacionalnosti u ukupnom stanovništvu: 25% Nijemaca, 23% Mađara, 13% Čeha te 9% Hrvata i Srba, unutar kojeg se postotka zbog svog srpskog podrijetla vodi i Vasiljević.¹⁸ Ne znamo zašto se Vasiljević odlučio za časničku školu, ali možemo pretpostaviti da je to učinio zbog obiteljske tradicije (1880-ih godina među hrvatskim i srpskim časnicima zajedničke vojske bilo je

¹³ Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 156.

¹⁴ Ibid., 162.

¹⁵ Ibid., 161.

¹⁶ HR – HDA – 1801 – 233, kut. 44, Razne osobe.

¹⁷ Hrvoje Baričević, ur., *Prvi svjetski rat – Vodič kroz fondove i zbirke HDA* (Zagreb: HDA, 2016), 681.

¹⁸ Catherine Horel, *Vojnici između nacionalnih fronti* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 105.

78,1% sinova časnika¹⁹ i 66,7% sinova krajišnika, a taj broj nije se smanjivao do 1914.).²⁰ Ugled, obrazovne mogućnosti i različitost oružanih rodova također su bili privlačni talentiranim i ambicioznim Mađarima, Hrvatima i Srbima.²¹ Časnički kadar austrougarske vojske bio je heterogen, a svi su časnici, pa tako i Vasiljević, vladali njemačkim jezikom.²²

Vasiljević je bio časnik u 13. korpusu kad je mobiliziran u Zagrebu te je preko Bjelovara otputovao u Gunju gdje je postavljen na funkciju vojnog upravitelja željezničkog kolodvora, odnosno osobe zadužene za praćenje i koordinaciju vojnika, a isto je kasnije radio i u Staroj Pazovi.²³ Vasiljević uskoro odlazi na austrougarsko-rusku bojišnicu na kojoj je zapovijedao 25. pješačkom pukovnijom, gdje se upoznao s rovovskim načinom ratovanja te općenito s ratnim grozotama. Vasiljević u lipnju 1915. godine pada u rusko zarobljeništvo te do veljače 1916. godine putuje Rusijom kao zarobljenik.²⁴ U veljači 1916. godine Vasiljević se pridružuje Prvom srpskom dobrovoljačkom odredu u Odesi, a u kolovozu 1916. dobiva zapovjedništvo nad trećom četom II. pješačkog puka tijekom bitke u Dobrudži.²⁵ Tijekom rovovskog ratovanja ranjen je u desnu nogu i vraćen u Odesu te mu je to bilo zadnje veliko iskustvo ratovanja. Ostatak rata Vasiljević provodi obavljajući dužnost pobočnika dr. Ante Trumbića prateći ga na putovanjima čiji je cilj bio ostvariti formiranje Države SHS.²⁶

Nakon Prvog svjetskog rata za mnoge je sudionike postojao problem vraćanja u normalan civilni život, pogotovo jer su preživjeli stalan i besmislen pokolj, nakon što su spavali pokraj leševa te gledali kako njihove prijatelje i drugove raznose bombe, čemu je i sam Vasiljević svjedočio.²⁷ Unatoč tome nastavio je pisati svoj dnevnik te se kod njega ne primjećuje da je imao posljedice takozvanoga *shell shock*-a (tadašnja klasifikacija za posttraumatski stresni poremećaj) koji su mnogi vojnici doživjeli tijekom i poslije rata. Vasiljević je nastavio djelovati u civilnoj vlasti kao predsjednik Vojnog suda u Zagrebu od 1919. do 1926. godine.²⁸

4. Dnevnički zapisi Vladimira Vasiljevića

Dnevnik Vladimira Vasiljevića sastoji se od četiri sveska. Unutar dnevnika, osim opisa događaja koje je proživljavao, Vasiljević uključuje i razne druge

¹⁹ Postoji i mogućnost da je Vladimir Vasiljević, ukoliko je završio fakultet (što iz dostupnih izvora ne možemo zaključiti), automatski postao pričuvnim časnikom te je to ostavilo utjecaja na njegov ratni put.

²⁰ Horel, *Vojnici između nacionalnih fronti*, 109.

²¹ Ibid.

²² Ibid., 112.

²³ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Baričević, *Prvi svjetski rat*, 681.

²⁷ Phillip Blom, *Rastrgane godine 1918. – 1938.* (Zagreb: Fraktura, 2017), 35.

²⁸ HR – HDA – 1801, kut. 44, Razne osobe.

priloge poput crteža olovkom (različiti etnografski predmeti, vojnička utvrđenja i pejzaži relevantni za njegov život), fotografija vojnika, protokola, novinskih izrezaka iz domaćeg i stranog tiska, jelovnika, bonova, letaka Jugoslavenskog odbora, govora koje je držao i fotografija (najčešće iz novina).²⁹ Dnevnik je Vasiljević pisao na latinici i hrvatskim jezikom, a uz dnevnik je priložena i putovnica te Vasiljevićeva vojna legitimacija koja se, s dnevnicima, čuva unutar arhivske građe.

5. Rovovski rat

Vladimir Vasiljević nije boravio na frontu dok se vodio rat na Srpskom bojištu, ali ne zbog svojega srpskog podrijetla, nego je, kao što je rečeno, bio zadužen kao vojni upravitelj željezničkog kolodvora u Gunji pa u Staroj Pazovi.³⁰ Prvi se put Vasiljević susreo s pravim ratom tek tijekom putovanja prema Istočnoj bojišnici 25. ožujka 1915. godine.

Još u vlaku, na putu prema svom budućem bojni položaju, Vasiljević piše kako se „čitavo vrijeme čulo pucanje topova, znak da smo na mjestu kud su nas poslali“.³¹ Iz te rečenice možemo izvući prvo pravilo koje je vladalo u Prvom svjetskom ratu, a to je upravo stalna artiljerijska vatra. Topništvo se već u ranijim fazama rata pokazalo kao efektivno oružje za razbijanje neprijateljskih linija.³² Vasiljevićeva pozicija bila je s dvije strane izložena artiljerijskoj vatri, a sami topovi na poseban su način utjecali na ljude koji su živjeli u rovovima, što ćemo analizirati u idućem poglavlju. Vasiljević opisuje na koji je način artiljerija pucala na njihove pozicije: „Rusi pucaju oštro u šest topova jedan za drugim u razmacima od par sekunda – pucaju po jedan sat onda je opet mir dok naša artiljerija, koja je na glavnom položaju iza nas slabo odgovara.“³³ Naravno, učinak artiljerije smanjivao se kopanjem rovova, ali ni rov nije u potpunosti osiguravao vojnike od neprijateljske vatre. Učinak teške artiljerije opisuje Vasiljević na sljedeći način: „Dvojica vojnika koji su bili u rovu razmrskani su, a jedan iz susjednog rova izbačen je pritiskom zraka na 30 metara daljine. Debele grede iz rova bile su bačene na susjednu uzvisinu 100 koraka. Na prostor od kakvih 120 kvadrat metara padne u kratko vrijeme do 40 granata.“³⁴ Uz topničku paljbu valja spomenuti i stalnu pucnjavu iz pušaka koja je također ostavljala traga na ljudima na koje su metci bili ispaljeni. Neprijatelji su pucali čim bi se netko pokazao izvan rova, što je s vremenom prešlo u naviku pa se Vasiljević našalio u svom dnevniku nakon što su ga tri taneta skoro ubila prozujavši mu kraj ušiju: „Oho! Ovi ne misle, da bi mogli čovjeka ubiti!“³⁵ Općenito možemo reći da se većina borbi odvijala na

²⁹ Ibid.

³⁰ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

³¹ Ibid.

³² David Stevenson, *With our backs to the wall* (London: Belknap Press, 2011), 173.

³³ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

distanci, dok su borbe prsa o prsa s noževima, bajunetima i revolverima bile relativno rijetke.³⁶

Već je rečeno da upravo radi zaštite od artiljerije i šrapnela dolazi do kopanja rovova, po kojima je Prvi svjetski rat i najpoznatiji. Stvaranjem rovova dolazi i do pozicijskog ratovanja, koje anglofona literatura naziva *stalemate* po šahovskom terminu u kojem ne postoji nijedan mogući potez ni s jedne strane šahovske ploče. Kopanjem zemlje i podupiranjem iskopane zemlje daskama dolazi do stvaranja čitavih labirinta rovova u kojima su vojnici živjeli tijekom rata.³⁷ Važnost rovova vidi se i iz činjenice da je prva naredba koju je Vasiljević izdao prilikom dolaska na borbenu poziciju 22. ožujka 1915. godine bila upravo određivanje položaja budućih rovova: „Odredili smjesta da se kopaju rovovi – to je moja prva zapovijed na frontu, a tečajem moga ratovanja postala je stalna, jer ovaj rat vodi lopata i puška, pa ne znaš što ti je od ovoga dvoje važnije.“³⁸ Dalje Vasiljević piše da „neprestano kopaš i nikad se nisi dovoljno duboko ukopao, izgleda da će te najbolje ukopati kad te pokopaju.“³⁹ Tijekom cijeloga Prvog svjetskog rata to je, uz artiljerijsku vatru, bila jedna od životnih konstanti u rovu zbog čega se oni kopaju „i po danu i po noći.“⁴⁰ Udaljenost između rovova ovisila je ponajviše o terenu, a najčešće ta udaljenost nije bila velika; na primjer Vasiljević piše da je „udaljenost od neprijateljskih rovova bila 1200 koraka, a najmanje 800 koraka.“⁴¹ U Zapadnoj Europi je, u usporedbi s Istočnom bojišnicom, ta udaljenost bila i manja, čak do 40 metara.

Rovove treba spomenuti i u vidu *ratne svagdašnjice*. Prije svega tu je prljavština koja je u rovovima bila sveprisutna i koja je uzrokovala mnoge bolesti te pojavu nametnika. Uz to, vojnici nisu mogli, a neki nisu ni htjeli, održavati osobnu higijenu te bi se rijetko kad prali jer uglavnom nisu imali mogućnosti za to. S tim u vezi, Vasiljevića i njegovu postrojbu najviše su napadale uši koje su „skoro ljude izjele.“⁴² Nadalje, šokiran je brojnošću kojom su se uši pojavljivale u rovovima. Zbog toga su se ljudi morali međusobno pregledavati što možemo vidjeti i u Vasiljevićevom svjedočanstvu: „na čitavoj poziciji [misli se na dio fronta kojim zapovijeda, op. a.] vidim same gole ljude kako neumorno traže i upravo sa nasladom ubijaju tu gamad i opet se ušiju nismo mogli riješiti.“⁴³

Također su ljudi unutar rovova morali trpjeti različite vremenske uvjete te nisu mogli otići sa svojih pozicija dok nisu dobili dopust.⁴⁴ Vasiljević piše o kiši koja je bila gotovo nesnošljiva: „Čitavu noć i evo čitav dan neprestano pada kiša kao da se nebo otvorilo, ilovača se na našem brdu raskvasila, blato

³⁶ David Stevenson, *1914. – 1918. Povijest Prvog svjetskog rata* (Zagreb: Fraktura, 2014), 327.

³⁷ John Keegan, *The First World War* (London: Vintage, 1999), 173.

³⁸ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Niall Ferguson, *The pity of war* (London: The Penguin Press, 1988), 342.

bilo do koljena, a raspoloženje tmurno⁴⁵. Naravno, što je kiša dulje trajala, to je i raspoloženje bilo sve gore: „Neprestana kiša! Gdje staneš, kamo sjedneš sve mokro, svugdje ti kaplje po nosu i za vrat. Živimo u vodi. Užasno! Obučeni u gumene mantile ležimo u vodi, ako to nije reuma, giht ili kakova slična bolestina, onda ne znam što je!“⁴⁶

Na Vasiljevića je poseban dojam ostavila i tehnologija, to jest „aeroplan“ [zrakoplov, op. a.], a taj je događaj opisao kao „vrlo krasan prizor“.⁴⁷ On je vidio kako se avion vraćao s fronte, a također je primijetio kako je ruska artiljerija na njega otvorila vatru. Općenito je Vasiljević zvučao vrlo uzbudeno vidjevši taj prizor: „Aeroplan je letio u velikoj visini i silnom brzinom, no artiljerija je ovaj put gađala vrlo dobro, šrapneli su eksplodirali sve bliže i bliže aparata. Kao da je pilot vidio, da bi ga mogla nesreća zadesiti, zaokrenu naglo na desno i izmaknuo se artiljeriji.“⁴⁸ Prije aviona u ratne se svrhe upotrebljavao cepelin iz kojeg su se bacale bombe s visina. Tijekom Prvoga svjetskog rata cepelin je postupno zamjenjivan upravo avionima koji su bacali bombe na neprijatelje s velikih visina, a potom se razvila i protuzračna artiljerija kao i avioni-lovci.⁴⁹

6. Utjecaj rata na pojedinca

Iskustvo rovovskog ratovanja i dojam na pojedinca koji je to preživio, ne možemo jednostavno generalizirati jer su iskustva bila vrlo raznolika i u bitnoj su mjeri oblikovala stavove o ratu.⁵⁰ Općenito govoreći, na te stavove utjecali su temperament, obrazovanje, vojni čin, društvena klasa, materijalne okolnosti, ponašanje nadređenih, političke i ideološke sklonosti i drugi faktori. Također je teško analizirati kako su se vojnici psihički nosili tijekom borbi s trajnom i nametljivom prisutnošću smrti, ali se dojam rata i njegov utjecaj ipak mogu iščitati iz dnevničkih zapisa i pisama vojnika.⁵¹

Prije svega možemo uočiti šok u trenutku u kojem se vojnik prvi put suočio s nehumanim ratom. To možemo primijetiti i kod Vasiljevića, iako je prve grozote rata vidio i prije nego što se direktno borio na frontu, to jest već u vrijeme dok je bio zapovjednik željezničke postaje u Gunji. Naime, kako se rat zaoštravao kroz Gunju su se počeli prevoziti ranjenici, a Vasiljević piše da je tad „stradao duševno“ i da mu je „taj posao bio užasan, šta sam sve tu rana vidio i kakvih“.⁵² Naravno da je tako nešto bilo najlakše potisnuti i ne sjećati se, što je Vasiljević također pokušao: „Neću da se sjećam na sav taj užas! Tu sam vidio svu grozotu rata u potpunoj golotinji!“⁵³ Možemo naravno shvatiti da bi

⁴⁵ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Stevenson, *With our backs to the wall*, 186.

⁵⁰ Ian Kershaw, *Do pakla i natrag* (Fraktura: Zagreb, 2017), 67.

⁵¹ Ibid.

⁵² HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

⁵³ Ibid.

takav prizor ostavio isti trag na svakom čovjeku, pogotovo kad bi se dnevno po „10 do 12 vlakova i 50 vagona tovarilo ranjenicima“.⁵⁴ Osim sjećanja na prizore koji su utjecali na samog Vasiljevića, iz njegovih riječi možemo saznati kako su se osjećali i ranjeni vojnici koji su se borili na srbijanskoj fronti. Vasiljević piše da su to bili „bosi, gladni, iznemogli, bez oružja i jednom riječi jadni ljudi“.⁵⁵

Ako rat može ostaviti takav dojam na osobu koja ga još nije ni proživjela, onda ne trebamo posebno ni isticati kakav je tek osjećaj ona stekla tijekom i nakon boravka na bojišnici ili u izravnom rovovskom ratovanju. Prije svega u početnim se razmišljanjima često ističe iščekivanje same smrti, a mnogi vojnici govore o takozvanom *vatrenom krštenju* na fronti, što bi označavalo prvi izravan sukob po dolasku na bojište. To možemo pratiti i kod Vasiljevića koji piše: „Nisam kukavica ni plašljivica, ali mi je bilo nekako čudno oko srca u neobičnoj blizini neprijatelja, a uz to ta tišina, ni topa ni puške čuti nije, već samo iz jednog sela lavež pasa. Kao da nije rat i kao da svakog časa ne može dozujati tane, da učini kraj ovom jadnom životu. Najednom otvori ruska artiljerija na nas žestoku vatru. Na prostor od kakvih 120 kvadrat metara pada u kratko vrijeme do 40 granata. To je bilo moje vatreno krštenje.“⁵⁶ Na početku Vasiljević ističe da nije „kukavica ni plašljivica“ što je također vrlo često u takvim vrstama zapisa, pogotovo ako dolaze iz pera osobe koja dolazi iz kraja gdje se osobna hrabrost i borbena muževnost jako cijene, kao što je bivši prostor Vojne krajine odakle je Vasiljević, ali to se isticanje hrabrosti također najčešće stavlja u opreku spram bezlične artiljerije koja ne mari za hrabrost i ostale osobine čovjeka.⁵⁷ Tu je važno napomenuti i utjecaj artiljerije na razmišljanje vojnika. Već smo naglasili važnost topništva, ali i psihički učinak na vojnike također je bio izuzetno velik: „Pred mojim očima pogodi jednog momka od moje kompanije granata od teškog topa po vrhu glave! Rasmrskalo ga svega, a moždani i dijelovi tijela dolaziše čak do mene i uprskale me! Zgrozio sam se!“⁵⁸

Vojnici su živjeli u rovovima jednoličnim životom te su se osjećali posebno nemoćnima u tom ratu: „Stojiš ili bolje ležiš i čekaš hoćeš li biti slijedećom granatom pogođen – najgori je osjećaj nemoći u tim momentima – ne možeš ništa!“⁵⁹ U takvom okruženju osjećaji vojnika su ubrzo otupjeli.⁶⁰ Vasiljević nakon nekoliko mjeseci također postaje ravnodušan: „Situacija je vrlo ozbiljna i ja sam u duši bio na najgore spreman dok su momci objesili glave jer znadu kamo idu... pred nama pakao. Nisam znao kuda me vode, zašto, tko se bori, bilo mi je svejedno, postao sam sasvim apatičan.“⁶¹ Vojnici su u takvim surovim okolnostima u borbenoj zoni tako potpuno izgubili kontrolu nad vlastitom egzistencijom.⁶²

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Hameršak, *Tamna strana Marsa*, 472.

⁵⁸ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Kershaw, *Do pakla i natrag*, 67.

⁶¹ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

⁶² Stevenson, 1914. – 1918. *Povijest Prvog svjetskog rata*, 326.

Na kraju bi trebalo spomenuti da su se vojnici vrlo često bojali teškog ranjavanja i sakaćenja više nego smrti. Vojnici su se stoga nadali onome što su Britanci nazivali *rana za dopust* (*blighty wound*), a Nijemci *zavičajni pogodak* (*Heimatschuß*), koji nije sakatio niti je bio opasan po život, ali je ipak bio dovoljan da se vojnik pošalje kući ili da ga se proglasi nesposobnim za nastavak ratovanja.⁶³ To se dogodilo i Vasiljeviću nakon što se pridružio Srpskom dobrovoljačkom odredu u borbama kod Dobrudže u studenom 1916. godine. Tijekom izdavanja naredbi u desnu ga je nogu pogodilo tane, no „rana nije bila osobito teška, prosviralo je nogu iznad koljena ne povredivši ni jednu žilu već dirnuvši lako kost“.⁶⁴ Dok su ga vozili s bojišta jedan pukovnik mu je rekao: „Sretna ti rana!“ aludirajući upravo na *zavičajni pogodak* koji mu je omogućio odlazak s bojišta natrag u Odesu i općenito od fronte na koju se nikada više nije vratio.⁶⁵

7. Percepcija neprijatelja

Vasiljević u svome dnevniku piše i o neprijateljima. Prije svega, iznosi zanimljive podatke o Srbima. Iako s njima nije direktno ratovao, nekoliko je puta sreo srpske zarobljenike i ranjenike, a također je čuo o njihovim napredovanjima na frontu. Već i prije dolaska u Gunju, Vasiljević tijekom mobilizacije govori o „ratu protiv brata“ što će i kasnije ponavljati.⁶⁶ U Gunji se, kao što smo već spomenuli, susreo sa srpskim zarobljenicima te piše da mu je „najgore bilo oko srca kad naiđoše srpski zarobljenici. Kako me je sve vuklo k njima, oj kako sam živo želio da im u čemu bilo pomognem“.⁶⁷ Uz to, Vasiljević iskazuje i zadovoljstvo pobjedama Srbije u ratu, pišući da je „uživao u duši na tom novom silnom podvigu junačke Srbije“.⁶⁸ Razlog takvoga Vasiljevićevog razmišljanja možemo pronaći u njegovom srpskom podrijetlu.

Međutim, zanimljivo je i njegovo mišljenje o Rusima. Došavši na Ruski front, Vasiljević se prvi put nalazi nasuprot neprijateljskim rovovima. O njegovoj percepciji Rusa možda najviše govori jedan događaj na Uskrs 4. travnja 1915. godine. Tog je dana bio potpuni mir i artiljerija nije otvarala vatru te je nastupilo jednodnevno primirje. Razdoblja primirja bila su važna jer su rat činila donekle podnošljivim, a posebice na Zapadnom frontu gdje se uglavnom za blagdane poput Uskrsa i Božića nije vodio rat.⁶⁹ Vasiljević, međutim, opisuje i još jednu zanimljivost tijekom tog Uskrsa: „Nekoliko Rusa došlo do naših pozicija bez oružja mašući bijelim rupčićem. Žele li se predati?! Ne! Došli su da čestitaju Uskrs! Ponijeli sobom svega: duhana, vodke, hljeba i najviše jela i pila, pa se pravom slovenskom prostodušnošću zabavljahu sa našim vojnicima“.

⁶³ Kershaw, *Do pakla i natrag*, 71.

⁶⁴ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Stevenson, *1914. – 1918. Povijest Prvog svjetskog rata*, 324.

ma. U susjedni II. bataljon došao čak i jedan ruski oficir.⁷⁰ U tom trenutku Vasiljević navodi da su „Rusi dobroćudni“ i da se „čude zašto se mi Slaveni međusobno ubijamo! Pogotovo kad su čuli, da nas ima i s ove strane i pravoslavni hristijana onda im to pogotovo nije išlo u glavu.“⁷¹ Možemo zaključiti da Vasiljević nema posebnu mržnju prema svome neprijatelju, naprotiv na Srbe zbog svog podrijetla gleda kao na braću, dok na Ruse gleda kao na slavensku braću te se u dnevniku o njima ne može iščitati negativno mišljenje.

8. Percepcija sudrugova

Za bolji uvid u Vasiljevićevo percepciju ratnih sudrugova, prvo ćemo analizirati austrougarsku vojsku. Glavni stožer austrougarske vojske između listopada 1914. i svibnja 1915. u borbu je bacio šesnaest novih divizija.⁷² Međutim, broj vojnika koji su ušli u rat na strani Monarhije nije značio ništa, ako ta vojska nije bila kompaktna i kohezivna što je upravo bio i glavni problem te vojske. Naime, vojska je bila nacionalno heterogena, to jest bila je sastavljena od Nijemaca, Mađara, Talijana, Rumunja, Čeha, Slovaka, Poljaka, Ukrajinaca, Slovenaca, Srba i Hrvata, a unutar nje bilo je čak 44% Slavena.⁷³ Takvo pomanjkanje nacionalne kohezije bilo je vrlo očito jer su se austrijski časnici prema ostalima odnosili vrlo prezirno, dok su vojnici i časnici poput Vasiljevića spram Austro-Ugarske bili ravnodušni ili čak neprijateljski raspoloženi.⁷⁴ S vremenom dolazi do sve manje zainteresiranosti Slavena za rat, a nakon stvaranja Jugoslavenskog odbora, mnogi su se počeli umrežavati s ciljem stvaranja države koja će teritorijalno povezati Slovence, Srbe i Hrvate, o čemu će više riječi biti u nastavku teksta.⁷⁵ Važno je, dakle, naglasiti da je homogenizacija grupe i nacionalna solidarnost funkcionalno najbolja mogućnost u ratovanju, a Austro-Ugarska Monarhija našla se u situaciji u kojoj to nije bilo moguće postići.⁷⁶

Takva je bila situacija u austrougarskoj vojsci tijekom Prvoga svjetskog rata i dok je u njoj službovao i Vasiljević. Odmah prilikom mobilizacije vidi se Vasiljevićevo mišljenje o tome da se on, kao i drugi Slaveni, bori za Nijemce i Mađare, pri čemu navodi retoričko pitanje: „Zar nam je suđeno da kao tuđe sluge pođemo protiv brata?“⁷⁷ Također je pokazao nepovjerenje prema Mađarima, koje je bilo obostrano, jer se u Gunji začudio da se „ovako važan

⁷⁰ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

⁷¹ Ibid.

⁷² Pierre Renouvin, *Europska kriza i Prvi svjetski rat* (Zagreb: Golden marketing, 2008), 198.

⁷³ Peter Jung, *The Austro – Hungarian Forces in World War I* (London: Osprey Publishing, 2003), 5.

⁷⁴ Kershaw, *Do pakla i natrag*, 67.

⁷⁵ Peter Simkins, Geoffrey Jukes, Michael Hicky, Hew Strachan, *The First World War* (London: Osprey Publishing, 2003), 246.

⁷⁶ Siniša Malešević, *The sociology of war and violence* (New York: Cambridge University Press, 2010), 188.

⁷⁷ HR – HDA – 1801, kut. 43, Razne osobe.

i konačno i povjerljiv posao o kretanju trupa povjerava meni – Srbinu⁷⁸ U Gunji su Vasiljević i njegova tri zarobljena slavenska druga (dva Hrvata i jedan Srbin) činili „slavenski otok u mađarskom moru“.⁷⁹ Vasiljeviću je bilo jasno da u „takozvanoj austrijskoj vojsci“ ima puno Slavena koji uopće ne znaju zašto se bore nego idu u rat u kojem krvare i ginu, sve za „tuđinca“. To je također vidljivo u trenutku njegovog zarobljavanja kad je, ne želeći poginuti sa svojim ljudima u ratu koji ne razumije i koji se vodi za tuđinca, odbio naredbu borbe do zadnjega čovjeka te je naredio predaju vidjevši da ga je opkolila 320. sibirski pješaka pukovnija.⁸⁰ Tako je Vasiljević imao veću povezanost s južnoslavenskim vojnicima, dok je prema dualističkim narodima Austro-Ugarske Monarhije osjećao veliko nepovjerenje pa čak i prezir.

9. Ideja jugoslavenstva

Već iz percepcije neprijatelja i sudrugova, moguće je zaključiti na koji način razmišlja Vasiljević i kako on vidi cijeli rat. U njegovom se dnevniku tako očituje jaka ideja jugoslavenstva za koju se zalaže tijekom rata. To se možda najviše može primijetiti u njegovom entuzijazmu prilikom priključenja Srpskom dobrovoljačkom odred u Odesi za kojeg Vasiljević tvrdi da je nastao na inicijativu zarobljenih Jugoslavena, a koji se bori za „oslobađanje i ujedinjenje našeg troimenog naroda“.⁸¹

U ovom je kontekstu vrlo zanimljiv i govor konzula Marka Cernovića, koji je Vasiljević zapisao u dnevnik jer se, kako sam navodi, s njim poistovjetio: „Sada je došlo vrijeme da se Srbin, Hrvat i Slovenac ujedine jer i nama sviće dan Slobode. Na vidiku nam je velika slobodna i ujedinjena Jugoslavija za koju treba, mi inteligentni koji želimo dobro svom narodu, da se borimo. Stvaranje ovog odreda ima više demonstrativno politički karakter nego vojnički. Treba naime, da pokažemo velesilama entente (Antante, op. a.), da smo mi voljni i sposobni da zajedno živimo i da zajedno radimo i zato je naša dužnost da uđemo u redove boraca za slobodu. Garancije za ovu našu bolju budućnost daju nam Francuska, Engleska i Rusija, koje našu misao ujedinjenja i oslobođenja shvaćaju i odobravaju.“⁸²

Treba uz to navesti i kako se sam Vasiljević osjećao unutar tog pokreta: „Nikad neću zaboraviti ono silno patriotsko čuvstvo, koje sam u ovom sudbonosnom času za sav moj budući život osjećao. Bio sam lagan, veseo, sam sobom zadovoljan. Sâm sam se sebi predstavljao kao neki heroj i držao sam, da mi nitko nije ravan!“⁸³ Čak se i kasnije u dnevnicima referira na to iskustvo: „kad se sjetim svete bogovske utakmice u tom idealnom padu za ostvarenje našeg ujedinjenja i oslobođenja, trnci me prolaze, suza mi iskače na oko!“⁸⁴ Iz

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

svega navedenog možemo zaključiti kako je Vasiljević upravo jugoslavenstvo vidio kao temeljnu ideju za koju se nastavio boriti u ostatku rata, kako na fronti tako i izvan nje.

10. Zaključak

Vojni *pogled odozdo* izuzetno je bitan pristup povijesti Prvoga svjetskog rata jer nam proučavanje života, osjećaja i ponašanja samih vojnika može dati jednu širu sliku samog rata. Zbog toga su nam izuzetno važni egoizvori koji nam omogućavaju da analiziranjem dnevnika vojnika i časnika ustanovimo kako je izgledao njihov život u rovovima, a tako i utjecaj rata na pojedinca. Dnevnik Vladimira Vasiljevića stoga je vrlo važan izvor informacija za sve navedeno. Život proveden pod stalnom artiljerijskom vatrom u prljavom rovu zajedno s nametnicima i bolestima te različitim vremenskim uvjetima postao je *ratna svagdašnjica* Vasiljeviću i drugim vojnicima koji su sudjelovali u Velikom ratu. Pribrojeno ratnim strahotama, sve je to utjecalo na pojedinca koji se od početnog *vatrenog krštenja* i šoka vrlo brzo počeo osjećati ravnodušno i apatično spram rata ili je počeo doživljavati mentalne smetnje. Živeći u neprekidnom strahu od pogibelji ili još gore potpunog sakaćenja, vojnici su se mogli samo nadati *zavičajnom pogotku* ako već ne i završetku samog rata.

Percepcija neprijatelja i sudrugova u ratu ovisi o pojedinačnim slučajevima, ali analiza dnevnika Vladimira Vasiljevića ipak nam pomaže u uvidu u razmišljanje koje nije bilo samo njegovo nego i značajnog dijela ostalih vojnika nacionalno heterogene austrougarske vojske. Percepciju Srbije i njezinih vojnika uvjetovalo je Vasiljevićevo podrijetlo zbog čega ih je gledao kao svoju braću, ali percepcija Rusa, Hrvata i Slovenaca te svih ostalih Slavena bila je uvjetovana idejom jugoslavenstva koja je na njemu ostavila traga, kao i s neprijateljskim viđenjem Nijemaca i Mađara, to jest „tuđinaca“ unutar vlastite vojske. Ideju jugoslavenstva Vasiljević oduševljeno prihvaća, što vidimo iz dana koje je proveo u Prvom srpskom dobrovoljačkom odredu. Možemo zaključiti kako nam *pogled odozdo* otvara različite mogućnosti pomoću kojih možemo detaljnije istražiti Prvi svjetski rat i život vojnika koji su u tom ratu najviše izgubili.

11. Bibliografija

Izvori:

HR – HDA – 1801: Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond Razne osobe.

Literatura:

Baričević, Hrvoje, ur. *Prvi svjetski rat – Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskog državnog arhiva*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, 2016.

Blom, Philipp. *Rastrgane godine 1918. – 1938*. Preveo Goran Schmidt. Zagreb: Fraktura, 2017.

Englund, Peter. *The beauty and the sorrow*. London: Vintage, 2012.

Ferguson, Niall. *The pity of war*. London: The Penguin Press, 1988.

Grgić, Stipica. „Autobiografije i memoari u hrvatskoj povijesnoj znanosti.“ *Historijski zbornik* 69/1 (2016): 189 – 212.

Hameršak, Filip. *Tamna strana Marsa*. Zagreb: Ljevak, 2013.

Holmes, Richard. *Acts of War. The Behaviour of Men in Battle*. New York: The Free Press, 1986.

Horel, Catherine. *Vojnici između nacionalnih fronti*. Prevela Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

Jung, Peter. *The Austro – Hungarian Forces in World War I*. London: Osprey Publishing, 2003.

Keegan, John. *The First World War*. London: Vintage, 1999.

_____. *The Illustrated Face of Battle*. New York: Viking Penguin Inc., 1989.

Kershaw, Ian. *Do pakla i natrag*. Preveo Vuk Perišić. Fraktura: Zagreb: 2017.

Lucas, James S. *Austro – Hungarian Infantry 1914 – 1918*. London: Almark Publishing, 1973.

Malešević, Siniša. *The sociology of war and violence*. New York: Cambridge University Press, 2010.

Renouvin, Pierre. *Europska kriza i Prvi svjetski rat*. Preveo Nikola Berus. Zagreb: Golden marketing, 2008.

Simkins, Peter, Geoffrey Jukes, Michael Hicky i Hew Strachan. *The First World War*. London: Osprey Publishing, 2003.

Stevenson, David. *1914. – 1918. Povijest Prvog svjetskog rata*. Preveo Vuk Perišić. Zagreb: Fraktura, 2014.

_____. *With our backs to the wall*. London: Belknap Press, 2011.

Winter, Jay M. *The experience of World War I*. New York: Oxford University Press, 1988.

Abstract

This article presents an analysis of the diary written by the Austro-Hungarian officer Vladimir Vasiljević. The purpose of the article is to explore the perception and impact of war on the individual person, in this case, on officer Vasiljević. Likewise, this paper examines the perception of enemies and companions, as well as the Yugoslavian sentiment that can be read from his diary. The research focuses on actualities of war and the soldiers' life in the trenches and their daily routines ranging from constant fear and exposure to artillery fire all the way to the weather they had to endure during trench warfare. Particular attention is paid to the analysis of human relations within the Austro-Hungarian army where Slavs often felt inferior to the Hungarians and Germans, while treating Slavic enemies, like Russians, as brothers because of cultural and religious similarities.

Keywords

World War I, Great War, Austro-Hungarian army, trench warfare